

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ФАКУЛЬТЕТ ЗАОЧНОГО НАВЧАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ ННІ ПОЗН
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «ПОЛІТОЛОГІЯ»

Для студентів факультету заочної
форми навчання цивільних осіб
ННІ ПОЗН

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготувала **Гринчак М.О.** кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ДДУВС

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Бойко О. В., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри східноєвропейської історії Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

Чепурко О. О., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української історії та етнополітики Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін юридичного факультету

“ ___ ” _____ 2016 р.,
протокол № 23

ТЕМА №1. ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

1. Інституювання (становлення) політології як науки і навчальної дисципліни.
2. Об'єкт і предмет політології.
3. Основні поняття й закони політології та її структура.
4. Методи і функції політології.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вебер М. Избранное: Кризис европейской культуры. – СПб., 1999.
2. Гайденко П.П., Давыдов Ю.Н. История и рациональность. Социология Макса Вебера и Веберовский ренессанс. –М., 1991.
3. Гелей С.Д., Навч. посіб. – 7-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2011. – 309 с.
4. Горбачик А. Політичні рейтинги як індикатор політичного успіху% вимірювання, ітерпретація та способи порівняння // Соціологія, теорія, методи, маркетинг. – 2002. - № 3. – С. 5-18.
5. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М., 2000.
6. История политическо-правовых учений / Под ред. А.Н.Хорошилова. – М., 2001.
7. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред.. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2009. – 528 с.
8. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. – 3-те вид., стер. – К.: Либідь, 2005. – 576 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

показати особливості політології як науки і навчальної дисципліни, необхідність її виокремлення як специфічної галузі знання та досліджень, розкрити її об'єкт, предмет і функції та місце політології в системі суспільствознавства.

Основні завдання теми реалізуються через розкриття тих положень, які сформульовані в плані лекції.

ВСТУП

Політологія як наука вивчає політичне життя суспільства в його різноманітних виявах, заглиблюючись у таємниці політики і влади, закономірності діяльності політичної еліти, партій, лідерів, соціальних верств і народних мас. Вона сприяє виробленню світоглядних і ціннісних настанов, вмінню пов'язувати політичні знання із суспільно-політичною практикою. Закорінені в давніх часах спроби збагнути особливості політичного розвитку людської цивілізації постійно розвиваються і вдосконалюються, збагачуючи світову суспільно-політичну думку, синтезуючи й систематизуючи політичні знання.

Певна специфіка політики, а також і те, що всі види людської діяльності, усі суспільні явища пов'язані з політикою. Водночас є науки, основне завдання яких – дослідження політичного життя. Провідною серед них є політологія – наука, об'єктом якої виступає політика і її відносини з особистістю і суспільством.

1. ІНСТИТУЮВАННЯ (СТАНОВЛЕННЯ) ПОЛІТОЛОГІЇ ЯК НАУКИ І НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Політологія є однією з наймолодших навчальних дисциплін. У вищій школі України вона почала впроваджуватись з 1990р. В країнах Заходу політологія як самостійна навчальна дисципліна стала складатись з кінця XIX - початку XX століть, коли в Західній Європі та США з'явилися перші її кафедри. В систему вищої освіти західних країн політологія широко впроваджується з другої половини XX сторіччя.

Сам термін “політологія” утворений на основі двох давньогрецьких слів: *politike* - державні, суспільні справи, мистецтво управління державою і *logos* - слово, смисл, вчення. Тобто, етимологічно політологія перекладається з давньогрецької мови як **наука чи вчення про політику**. Політика є однією із специфічних форм, способів, сфер життєдіяльності суспільства та його структур. Вона існує і взаємодіє з економікою, соціальним життям, правовою, духовною та іншими сферами суспільства.

На сьогоднішній день не вироблено загальноприйнятого визначення політики, оскільки сама політика як соціальне явище відзначається надзвичайною широтою, складністю, багатогранністю, різноманітністю, різними рівнями і формами прояву. Сам термін “політика” з'явився під впливом твору античного мислителя Аристотеля (384-322 до н.е.) про державу, правління і владарювання,

що мав назву “Політика”. Саме з IV ст. до н.е. і майже до кінця XIX ст. політика традиційно трактувалась як вчення про державу.

Виникнення політики як соціального явища відноситься до періоду переходу людства від первіснообщинного ладу до ранньокласового або цивілізованого суспільства. Вона формується під дією об'єктивних процесів соціальної диференціації в суспільстві і стає засобом і способом вирішення протиріч між різними групами людей, а також механізмом владного розподілу різного роду благ й цінностей, засобом і способом управління соціумом в процесі реалізації спільних інтересів та цілей. Тобто, політика стала принципово новим засобом організації й регулювання життя суспільства. Слід наголосити, що *політика виникла як сфера суспільних відносин, що забезпечує погодження, регулювання, реалізацію інтересів людей за допомогою публічної (державної) влади.*

Публічна влада - це особливий прошарок людей (соціальний інститут), який здійснює управління поведінкою і діяльністю членів суспільства, а також забезпечує ззовні контроль за життєдіяльністю людей. Публічна влада, відносини владарювання як відносини зверхності і підлеглості, підпорядкування є тим головним і основним, що найхарактерніше для феномену політики, утворює її ядро, стрижень.

На закінчення короткої характеристики політики можна привести таке її визначення:

***Політика** – це сфера взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів з приводу використання інститутів публічної (державної) влади з метою реалізації та захисту соціально значимих інтересів та потреб і управління спільними справами, суспільством в цілому.*

Таким чином, *політологія є наукою про політику*. Її інституювання в якості наукової дисципліни, як і будь-якої іншої, включало проходження ряду основних етапів:

1. Накопичення теоретичного та емпіричного матеріалу в межах споріднених наук.
2. Проведення та публікація спеціалізованих наукових досліджень.
3. Створення спеціалізованих періодичних видань.
4. Підготовка кадрів, створення наукових і навчальних закладів.
5. Формування наукового співтовариства вчених і викладачів даної дисципліни, об'єднаних в національні та міжнародні асоціації.

Накопичення знань про політику, дослідження останньої як специфічної сфери діяльності людей починається мислителями Стародавнього Світу (Конфуцій, Шан Ян, Платон, Аристотель, Цицерон та ін.). Знання про політику зароджується і протягом багатьох століть розвивається в рамках філософії. Формування специфічної політичної проблематики, відокремлення її від власне філософської відбувається в XVI ст. і зв'язано з роботами італійського дослідника

Н. Макіавеллі. Він ставить у центр політичних досліджень проблему державної влади, а політичну думку підпорядковує вирішенню практичних завдань.

Отже, в процесі накопичення політичних знань, що постає як інституювання політології в якості самостійної науки можна виділити три стадії.

I. Від часів Платона та Аристотеля з IV ст. до н.е. і до середини XIX ст. - філософський період розвитку політології.

II. Від середини XIX ст. до кінця 40-х років XX ст. - емпіричний період розвитку політології, що характеризується опорою на практичний досвід. Дослідженням політичної дійсності став надаватись науковий характер, стала вивчатись поведінку людей у зв'язку з їх участю в державному управлінні використовуючи наукові методи. Виникають наукові установи, які спеціалізуються на дослідженнях в області політичних відносин, перша з яких - вільна школа політичної науки (Франція, 1871 р.), тепер - Інститут політичних досліджень Паризького університету. В 1880 р. заснована Школа політичних наук у Колумбійському коледжі США, в 1895 р. - Лондонська школа економічної та політичної науки. В 1903р. була створена Американська асоціація політичних наук, яка започаткувала створення подібних асоціацій у міжнародному масштабі.

III. Третій етап інституювання політології – кінець 40-х рр. XX ст. і донині. Це період остаточного завершення становлення політології як самостійної сфери знання, розвиток її на власній теоретичній та методологічній основі як окремої сфери суспільствознавства. В 1948 р. під егідою ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури) була створена Міжнародна асоціація політичної науки, що поєднала в своїх рядах більшість національних асоціацій. З цього часу починає вживатись і сам термін “політологія”.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

На рубежі XX-XXI ст. в науці про політику утвердилося широке розмаїття різних напрямів і підходів, методів політичних досліджень. Поряд з традиційними підходами розвиваються порівняно нові: геополітичний, екологічний, феміністичний, модернізаційний. Швидкими темпами розширюється і сфера наукових інтересів політології. Увагу дослідників приваблюють процеси переходу до демократії, проблеми політичної участі, нові громадські об'єднання і рухи. Спираючись на цей багатоманітний дослідницький арсенал, політична наука поступово завершує своє інституювання і вивойовує чільне місце серед сучасних соціально-гуманітарних наук.

2. ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ПОЛІТОЛОГІЇ

Як і кожна наука, політологія має свій об'єкт і специфічний предмет дослідження. Взагалі під об'єктом пізнання (дослідження) розуміється те, на що направлена предметно-практична і пізнавальна діяльність суб'єкта. Іншими словами, об'єктом тої чи іншої науки є та частина об'єктивної чи суб'єктивної

реальності, яка досліджується суб'єктом пізнання. Предметом науки виступають ті сторони, ознаки, властивості, відносини тощо досліджуваного об'єкта, які підлягають аналізу.

Що стосується *об'єкта політології*, тобто того, на що направлено пізнання, дослідження у цій науці, *то ним є політика, політичне, політична дійсність, політична реальність або політична сфера суспільства*. Сюди, в об'єкт політології входять:

1. політичні погляди, ідеї, концепції, теорії, політична свідомість;
2. політичні інтереси, зв'язки, дії, взаємодії, відносини та ін.;
3. політичні цінності, норми, політична культура;
4. політичні групи, об'єднання, партії і т.п.;
5. політичні інститути, організації, установи;
6. політичні процеси, діяльність та ін.

Головним об'єктом вивчення в політології були і лишаються політична система суспільства та її основна ланка – держава та державна влада. Саме участь у справах держави, визначення форм, завдань, змісту діяльності держави і є головним змістом діяльності людей у політичній сфері.

Проте все вище зазначене вивчають також філософія, соціологія, історія, теорія держави і права та інші галузі суспільствознавства. Кожна з них розглядає процеси, які проходять у сфері політики, під власним кутом зору, тобто має свій специфічний предмет вивчення.

1. як комплекс знань про політику, загальна інтегральна наука про політику, що включає в себе, як складові частини, політичну соціологію, політичну філософію, теорію держави і права, політичну географію та всі інші політичні дисципліни.

Політологія є наукою про сутність, загальні принципи, закономірності і тенденції політичної сфери суспільства та їх специфічні прояви, про шляхи, форми та методи реалізації цих принципів, закономірностей і тенденцій у діяльності суб'єктів політики.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, як і всі галузі сучасного суспільствознавства політологія має на меті виробити знання, які дають змогу орієнтуватися в навколишньому світі й активно освоювати, перетворювати його, передбачати й свідомо формувати політичну сутність суспільства.

Предметом політології, як раціонального відображення політики, є закономірності політичного життя в усіх його виявах: зміст, структура, функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади.

Об'єктом політології як науки виступає політична сфера суспільного життя, основний зміст якої складають політико владні відносини як відносини з приводу влади в суспільстві.

3. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ Й ЗАКОНИ ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ЇЇ СТРУКТУРА

Більш конкретно і глибше уявлення про об'єкт і предмет політології дає аналіз системи її понять, категорій і законів, її понятійно-категоріального апарату. *Поняття політології відображають в узагальненій формі найбільш суттєві і універсальні властивості, істотні риси, зв'язки і відношення, структурні елементи, що притаманні політиці та всім її проявам.* В свою чергу, *категорії політології є найбільш загальними фундаментальними поняттями політичної науки, що відбивають найсуттєвіші риси її предмета.* Вони розкривають необхідні зв'язки, вузлові пункти, найсуттєвіші елементи структури цієї науки і по своїй суті є вихідним теоретичним матеріалом сфери пізнання політології.

Важливе значення для розкриття внутрішніх зв'язків та тенденцій політичного життя мають закони структури, функціонування та розвитку політики (див.: *Політологія: історія та методологія, с. 20*). Політологічні закони структури визначають сутність форм та методів організації політичних систем, їхню внутрішню спрямованість та взаємозумовленість. У політиці виявляються закони багатьох зрізів, наприклад, закон організації структурування політичних інститутів та ін. Одні з них відображають зв'язок елементів у окремих підсистемах, тоді як інші є чинними для груп, підсистем або всього суспільства.

Закони функціонування політики характеризують її життєдіяльність як особливого організму. Ці закони розкривають суттєві й необхідні зв'язки між усіма структурними компонентами політичної сфери: політичними інтересами й політичною діяльністю, політичною діяльністю та політичними відносинами, політичною свідомістю й політичними інститутами тощо.

Важливу роль відіграє пізнання закономірностей розвитку політичного життя, політичних систем, політичних відносин. Вони фіксуються у політології як закони якісних перетворень на підставі зіткнення протилежних сил і тенденцій у межах певної сутності. Закони розвитку виявляються через багатоманітність форм взаємодії соціальних суб'єктів політичного життя (політична боротьба, гегемонізм, співробітництво, згода, союз, ізоляція, тощо). При цьому політична боротьба виступає як засіб, а стабільність, життєздатність політичної системи, збалансованість політичних інтересів - як мета.

1. *теорію політики*, що являє собою вступ в цю науку і досліджує філософсько-методологічні основи політики та політичних відносин, формування й розвиток політичної влади у сучасному суспільстві;

2. *теорію політичних систем та їх елементів* – держави, політичних партій, громадських організацій та рухів, політичних режимів;

3. *історію політичних вчень і політичну ідеологію*, що вивчають генезис політичної науки, зміст різних соціально-політичних доктрин і концепцій, їх роль та функції у політичному житті;

4. *теорію управління соціально-політичними процесами*, що вивчає цілі, завдання та форми управління суспільством, регулювання процесів, які відбуваються у всіх сферах суспільного життя;

5. *теорію міжнародних відносин*, що досліджує міждержавні аспекти проявів та реалізації владних відносин (див.: Мельник В.А. *Політологія*, с. 18 – 19.).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, структура політології як науки охоплює: загальну політологію, теорію політичних систем, механізмів функціонування політичної влади, різних компонентів, які становлять політичну систему, теорію політичної свідомості й поведінки. Поняття політології відображають в узагальненій формі найбільш суттєві і універсальні властивості, істотні риси, зв'язки і відношення, структурні елементи, що притаманні політиці та всім її проявам. В свою чергу, категорії політології є найбільш загальними фундаментальними поняттями політичної науки, що відбивають найсуттєвіші риси її предмета. Вони розкривають необхідні зв'язки, вузлові пункти, найсуттєвіші елементи структури цієї науки і по своїй суті є вихідним теоретичним матеріалом сфери пізнання політології. Політичні закономірності в міру того, як вони усвідомлюються людьми, фіксуються у вигляді певних теоретичних принципів, норм і законів політичної діяльності та політичної поведінки

4. МЕТОДИ ТА ФУНКЦІЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

Характеристика методів політології дає відповідь на питання про те, як, яким чином, способом, шляхом досліджує вона політичну дійсність. Політологія не виробила власне свій специфічний метод дослідження та цього і не потрібно. Вона використовує методи інших соціальних наук: філософські, соціологічні, історичні, правові, математичні, логічні тощо.

Серед філософських методів ще не зовсім втратив своє значення і місце **діалектичний метод**, який вимагає розглядувати політичні явища і процеси у їх становленні та розвитку, у взаємозв'язку як одне з одним так і з процесами і явищами інших сфер суспільства. Цей метод визначається конкретно-історичним підходом до аналізу явищ дійсності, врахуванням впливу на політичні явища багатьох різноманітних факторів, що діють у суспільстві, визнанням пріоритетної дії економічної сфери життя суспільства, розглядом усіх політичних явищ і подій у розвитку та взаємодії. Діалектичний метод включає в себе **принцип історизму**, який може розглядуватись і як окремий метод політології.

Крім діалектичного методу в політології виділяються емпіричний, системний, біхевіористський, модерністський, порівняльний, метод конкретно-соціологічних досліджень, політичного моделювання та деякі інші методи.

Емпіричний (емпірико-соціологічний) метод - сукупність прийомів і методів конкретних соціологічних досліджень, направлених на зібрання та аналіз фактів реального політичного життя. Наприклад, рейтинг політичних партій чи лідера.

Системний метод розглядає політичну сферу суспільства як певну цілісність, яка складається із елементів, що знаходяться у взаємовідносинах і взаємозв'язках як один з одним, так і з зовнішнім середовищем. Цей метод направлений на цілісне сприйняття об'єкта дослідження, який вважається певною системою, а також на всесторонній аналіз взаємозв'язків елементів цієї цілісної системи. Цей метод у пізнавальному відношенні вважається особливо важливим.

Біхевіористський метод - направлений на аналіз політичної поведінки окремих людей і груп. Вихідним положенням цього методу є положення про те, що групові політичні дії людей так чи інакше зводяться до поведінки конкретних індивідів. Тобто політика як суспільне явище характеризується індивідуальним виміром. Тому окремі особистості стають головним об'єктом досліджень. Причому вважається, що спонукальним мотивом участі людини в політиці виступають її психічні мотиви та орієнтації, які зв'язані з відчуттями, емоціями, волею, темпераментом, страхом тощо. Завдяки цьому своєю участю в політиці люди покладають на неї свій неповторний відбиток. Тому-то головна увага приділяється отриманню певної емпіричної інформації, емпіричних фактів. Для цього застосовується або безпосереднє спостереження, або опосередкована інформація через експеримент, анкетування, інтерв'ю, аналіз документів тощо. При цьому, досліджувані процедури повинні проводитись дуже ретельно, з залученням прийомів природничих і точних наук при обробці та аналізі отриманих даних.

Модерністський метод застосовує методи і підходи кібернетики, фізики, математики, біології та інших точних і природничих наук.

Історичний метод вимагає вивчати політичні явища в історичному плані, з урахуванням конкретно-історичних умов і еволюції цього явища.

Порівняльний метод сприяє розумінню загальних рис політичного життя як різних епох та періодів, так і різних народів та країн шляхом їх співставлення один до одного, порівняння одного з іншим.

Метод конкретно-соціологічних досліджень дозволяє при вивченні сучасних політичних подій чи явищ на основі їх аналізу пояснити особливості їх функціонування, причини їх появи, хід розвитку, рівень політичної культури, вплив традицій та інших чинників.

Метод політичного моделювання виконує прогностичну роль, дає варіанти розвитку політичних явищ.

Функції політології.

Під функціями політології слід розуміти ту роль, яку вона виконує у суспільстві, її найважливіші напрямки та коло діяльності. В самому загальному вигляді політологія виконує дві основні функції: *теоретико-пізнавальну та прикладну*, яка направлена на реалізацію результатів наукових досліджень в політичну практику. Теоретико-пізнавальна функція реалізується через вивчення, систематизацію, пояснення, аналіз, узагальнення й оцінку політичних явищ. Ці дві основні функції можуть конкретизуватись в таких функціях: *дескриптивна, нормативна, комунікативна, інтегративна, методологічна, світоглядна, прогностична.*

Дескриптивна, або описувальна функція реалізується шляхом пояснення закономірностей становлення, функціонування та розвитку політичного життя і сприяє визначенню його рівня.

Нормативна функція проявляється в регламентації відносин між суб'єктами і об'єктами політичного життя.

Комунікативна реалізується в установленні зв'язків між об'єктами внутрішньої і зовнішньої політики, послідовності політичних знань та досвіду.

Інтегративна допомагає дати відповідь на питання: по якій причині дане політичне явище, процес, подія відбувається, тобто яка його детермінація або чому їм притаманні дані якості і властивості.

Методологічна - розкриває способи дослідження і практичної реалізації політичних знань. Ця функція сприяє відповідям на питання: що необхідно зробити, які застосувати методи, способи, рішення, щоб досягти бажаного результату.

Світоглядна, чи ідеологічна функція на основі теоретичних висновків формує певні світоглядні установки у суб'єктів політичної діяльності. Призначення цієї функції - у прагненні дати відповідь на питання: як має бути, як необхідно оцінювати методи і результати дослідження політичного життя.

Прогностична функція виражається в тому, що політологія здатна і має, по-перше, дати довгостроковий прогноз про діапазон можливостей тої чи іншої країни на даному історичному етапі, по-друге, розробити альтернативний сценарій майбутніх процесів, пов'язаних з кожним із варіантів крупномасштабного політичного діяння, що вибираються і, по-третє, розрахувати імовірні втрати по кожному із альтернативних варіантів. Найчастіше політологи надають короточасні прогнози про розвиток політичної ситуації в країні чи регіоні, перспективах і можливостях тих чи інших політичних лідерів, націй тощо.

Функції політології можуть визначатися й інакше, що відображено у схемі 3.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Політична наука і політологія як навчальна дисципліна мають суттєві відмінності. Політична наука охоплює всю сукупність знань з цього предмета, а

політологія вивчає частину загальнотеоретичного й прикладного матеріалу. Вона виконує різноманітні функції: теоретико-пізнавальну, методологічну, світоглядну, прогностичну, інтегруючу та прикладну.

Політологія має загальні й специфічні методи дослідження: нормативно-онтологічний, емпірико-аналітичний, біхевіористський, діалектичний, синергетичний, а також принципи об'єктивності, історизму і соціального підходу.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Підсумовуючи викладене, треба дати відповідь на цілком закономірне питання: що ж дає політологія суспільству і окремій людині? Чому у західних країнах як державні, так і приватні організації витрачали і витрачають на неї великі кошти? На що можна відповісти таким чином. Поширюючи політичні знання, політологія сприяє формуванню політичної культури народу, створенню громадянського суспільства. Наука про політику відіграє велику роль у становленні й збереженні гуманізму та людяності у відносинах між державою і людьми. Політологія має велике й виховне значення.

Призначення політології не тільки в тому, щоб дати точну модель політичного буття, а й у тому, щоб забезпечити поступ суспільства. Тому вона покликана функціонувати як цілісна і структурна система теоретичного та прикладного політичного знання.

Поступ суспільства в Україні, його оновлення не уявляється без оновлення політичної свідомості, формування нової політичної, демократичної за характером, культури. Головними чинниками, що визначають значення політології для оновлення суспільства, є: заповнення політико-культурного вакууму в свідомості деяких людей; перехід від класових, національних, корпоративних цінностей до загальнолюдських; піднесення значення особистості; надання людині можливостей реалізації своїх здібностей за умов ускладнення всієї соціально-політичної організації суспільного життя; прозорість політико-владних відносин, внутрішньої та зовнішньої політики держави.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Вивчаючи дану тему потрібно звернути увагу на різницю у структурі та функціях політичної науки і політології, зосередивши увагу на предметі, методах та функціях політології.

**ТЕМА №3 ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА.
ДЕРЖАВА ЯК БАЗОВИЙ ЕЛЕМЕНТ
ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття і структура політичної системи суспільства.
2. Функції й типологія політичних систем. Особливості демократичної, тоталітарної, авторитарної політичних систем.
3. Особливості держави як базового інституту політичної системи суспільства. Основні теорії походження держави.
4. Сутність, функції, структура держави. Поняття форми держави.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бессонов Б.Н. Гражданское общество: история, сущность, проблемы развития. – М., 1998.
2. Гелей С.Д., Навч. посіб. – 7-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2011. – 309 с.
3. Гельман В. Пострадянські політичні трансформації: начерки до теорії. // Політична думка. – 2000. - № 2. – С. 3-9.
4. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под ред. В.С. Нерсисянца. – М., 2000.
5. Макеєв С. Сучасна Україна: громадянська свідомість і політична участь населення // Політична думка. – 2000. - № 2. – С. 10-15.
6. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред.. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр «Академія», 2009. – 528 с.
7. Сімон Г. Крах парламентаризму в Білорусі, Росії й Україні // Політична думка. – 2000. - № 2. – С. 59-63.
8. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): Підручник. – 3-тє вид., стер. – К.: Либідь, 2005. – 576 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Головною метою лекції є розкриття суті та змісту поняття політичної системи суспільства, її ролі та значення в життєдіяльності суспільства, в'ясування місця держави в цій системі, її сутності, а також розкриття змісту понять громадянського суспільства та правової держави і співвідношення останніх з поняттям держави.

З головної мети слідуєть **основні завдання лекції**, постановка й реалізація яких здійснюється через розкриття положень, що вказані в плані лекції.

ВСТУП

Різноманітні політичні явища в суспільстві є самодостатньою цілісністю. Ця їхня властивість втілена в понятті «політична система» суспільства. Її завдання – забезпечення неперервності взаємопов'язаності й координації діяльності різних політичних суб'єктів для досягнення поставлених цілей. Вона гармонізує суспільні відносини, визначає механізми вирішення соціальних конфліктів і запобігання кризовим явищам. Теорія політичної системи важлива для розуміння політичного життя будь-якого суспільства

1. ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

Поняття “політична система суспільства” посідає одне з центральних місць в політичній науці. Воно належить до відносно нових понять і стало широко використовуватись після другої світової війни. Необхідність виділення в політології цього поняття зумовлено тим, що стає все більш очевидною взаємопов'язаність різноманітних політичних явищ у суспільстві, які можуть утворювати певну самодостатньо цілісність, а також значним розширенням сфери політичних дій державних інститутів, політичних партій, суспільно-політичних організацій та рухів, що пов'язані з боротьбою за політичну владу та її здійснення.

Поняття політичної системи відображає досить складну, багатогранну частину людського суспільства. *Політична система – це цілісна, впорядкована система відносин, дій, ідей, цілей, норм, методів, інститутів та організацій, зв'язаних з політикою, з її розробкою та практичним здійсненням.*

Взагалі, суспільство можна розглядати як складне утворення, що складається з певної кількості досить розгалужених підсистем (сфер):

- економічної (матеріальної, виробничої);
- політичної;
- соціальної;
- духовної.

Особливості та суттєві характеристики політичної системи суспільства:

- забезпечення перервності, зв'язаності, ієрархічної координації діяльності різних політичних суб'єктів для досягнення визначених цілей;
- віднайдення механізму вирішення соціальних конфліктів і протиріч, гармонізація суспільних відносин;
- сприяння досягненню консенсусу різних суспільних сил із приводу основних цінностей, цілей та напрямків суспільного розвитку;

- підтримання органічного взаємозв'язку із економічною, соціальною, духовною системами (сферами) суспільства;
- участь у розв'язанні таких загальносоціальних завдань, як інтеграція суспільства, розподіл у ньому матеріальних і духовних цінностей;
- здійснення більш глибокого впливу на все суспільство в порівнянні з іншими системами;
- забезпечення формування та здійснення політичної, державної влади;
- монополія на державний примус у масштабах всього суспільства і використання для цього спеціального апарату;
- політична система є найбільш інституціоналізованою системою суспільства;
- вона є наймобільнішою його системою.

Політичні відносини – це взаємодії соціальних груп, особистостей, соціальних інститутів з приводу устрою та управління суспільством, а також з приводу завоювання та здійснення політичної влади. В залежності від суб'єктного складу політичні відносини можна поділити на три групи.

1. Відносини між крупними соціальними групами, класами, націями, державами. Міжкласові, внутрікласові, міжгрупові, міжнаціональна та міждержавні відносини складають основу політичної системи і відображаються у функціонуванні відповідних політичних організацій та їх взаємовідносинах.
2. Вертикальні відносини. Вони утворюються в процесі здійснення влади між політичними організаціями (державою, партією, трудовими колективами тощо), а також у процесі впливу вищій та місцевих органів керівництва і управління на соціально-економічні, політичні та культурну процеси.
3. Відносини, що складаються між політичними організаціями та установами (адміністрацією, інститутами).

Політичні й правові норми та принципи регулюють політичні відносини, надають їм упорядкованість, визначаючи бажане і небажане, дозволене і недозволене з точки зору укріплення й стабільності всієї політичної системи. Вони формують політичну поведінку та свідомість людини відповідно до цілей і завдань політичної системи.

Політична свідомість та політична культура складається під впливом соціальної та політичної практики. Проте вони мають значний вплив на політичну поведінку людей.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, політична система суспільства – це є інтегрована сукупність відносин влади, суб'єктів політики, державних та недержавних соціальних інститутів, покликаних виконувати політичні функції щодо захисту, гармонізації інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп.

2. ФУНКЦІЇ Й ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ. ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ, ТОТАЛІТАРНОЇ, АВТОРИТАРНОЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Специфіка функціонування будь якого суспільства виявляється через **функції політичної системи:**

- 1) вироблення політичного курсу держави та визначення цілей і завдань розвитку суспільства;
- 2) організація діяльності суспільства на виконання визначених цілей, завдань і програм;
- 3) координація окремих елементів суспільства;
- 4) легітимізація (діяльність, спрямована на узаконення політичної системи, на досягнення відповідності політичного життя, офіційної політики і правових норм);
- 5) політична соціалізація;
- 6) артикуляція інтересів (пред'явлення вимог до осіб які виробляють політику);
- 7) агрегування інтересів (узагальнення та порядкування інтересів та потреб соціальних верств населення);
- 8) стабілізація (забезпечення стабільності та стійкості розвитку суспільної системи в цілому).

За культурологічною класифікацією:

- західна;
- східно-православна;
- латиноамериканська;
- китайська;
- японська;
- мусульманська;
- індуська;
- африканська політичні системи.

За теорією трьох стадій (цивілізаційний підхід):

- аграрного (традиційного) суспільства;
- індустріального суспільства;
- постіндустріального суспільства політичні системи.

За природою політичних систем, характером політичного режиму:

- демократичні;
- авторитарні;
- тоталітарні політичні системи.

Особливості демократичної, тоталітарної, авторитарної політичних систем.

Характерні риси демократичної політичної системи:

1. Функціонування політичної системи здійснюється за головним принципом – **“Все, що не забороняється – дозволяється”**, державна влада здійснюється з дотриманням основних прав і свобод людини.
2. Державна влада поділена на незалежні одна від іншої гілки – законодавчу, виконавчу, судову влади.
3. Вільно діє легальна опозиція. Вона має ті ж самі права і свободи, що й соціальні групи, які здійснюють владу.
4. Існує багатопартійна система.
5. Відсутня цензура. Засоби масової інформації можуть критикувати владу, а також форму державного правління і устрою, ратувати за зміну режиму, не закликаючи при цьому до насильницьких дій.
6. Силкові органи (армія, спецслужби, поліція тощо) діють на основі закону. Чіткий поділ їх функцій на ті, що забезпечують внутрішню і зовнішню безпеку держави, охорону правопорядку. Армія не втручається у вирішення внутрішньополітичних проблем.
7. Ідеологія однієї якоїсь політичної організації не може бути офіційною, загальнообов’язковою для всієї держави, для всього суспільства.
8. Громадяни відкрито і вільно виражають свої думки, погляди, позиції. Більшість суспільства свідомо, виходячи з переконань, підтримують демократичні цінності.
9. Існують різні форми власності, перш за все приватна.
10. Державний порядок ґрунтується головним чином на особистому інтересі, а не на примусі з боку влади. Існує широка соціальна толерантність (до різних ідеологій, рас, націй, норм моралі тощо).
11. Поряд з державною владою розвивається самоуправління.
12. Розвивається і вдосконалюється громадянське суспільство.
13. Відсутня дискримінація національних меншин.

Характерні риси **тоталітарної політичної системи** (від латин. *"totalis"* – увесь, повний, цілий), для якої притаманне перш за все прагнення влади контролювати всі сфери суспільного життя і особисте життя громадян:

1. Функціонування тоталітарної політичної системи базується на принципі **“Заборонено все, що не наказано виконувати”**. Юридичні закони захищають тільки інтереси держави чи панівної, владарюючої групи людей.
2. Політичні права і свободи громадян проголошуються лише формально, а реально не діють.

3. Загальна політизація та ідеологізація суспільства. Законодавча, виконавча та судова влади контролюються із одного політичного та ідеологічного центру – чи то партії, чи то групи людей, чи однієї особи.
4. Відсутня легальна політична опозиція.
5. Як правило, існує тільки одна правляча партія. Спроби створення альтернативних політичних і громадських об'єднань придушуються.
6. Існує сувора цензура, забороняється критика представників влади, діє принцип “Іначемислення – зло”.
7. Силкові структури крім власних функцій виконують функції каральних органів і використовуються як засоби масових репресій.
8. Існує тільки офіційна ідеологія, яка пронизує всі сфери суспільного життя, в т.ч. і приватного.
9. Влада тримається головним чином на насильстві, тобто джерелом державної влади є насильство.
10. Релігійні організації фактично діють під жорстким контролем держави, хоча вони можуть бути формально відокремлені від неї.
11. Жорсткий контроль держави над економікою, діє командно-адміністративний принцип управління.
12. Існує і діє подвійна мораль: “говоримо одне, а думаємо інше”. Широко поширені хабарництво, корупція, протекціонізм.
13. Жорстка централізація влади.
14. Формально можуть визнаватися права національних меншин, насправді ж вони істотно обмежені.

Авторитарна політична система часто розглядується як проміжна ланка між демократією та тоталітаризмом, проте авторитаризм знаходиться ближче до тоталітаризму. Її характерними рисами є:

1. Базою функціонування системи виступає принцип **“Все, що не дозволено – заборонено”**. Обмежуються політичні права і свободи громадян.
2. Державна влада сконцентрована в руках однієї людини чи в якомусь одному органі держави, обмежені й дещо понижені ролі інших, перш за все, представницьких органів влади. Як правило, домінує виконавча влада, повноваження парламенту значно звужені.
3. Домінує офіційна ідеологія, проте допускається існування й інших ідейних течій, лояльних до влади.
4. Допускається легальна опозиція, проте можливості її дії і реального впливу на розвиток суспільства дуже обмежені, майже невідчутні.
5. Привілейоване положення посідає правляча партія. Інші партії, якщо вони існують, є карликовими партіями й відіграють несуттєву роль.
6. Існує цензура над всіма засобами масової інформації, з боку яких проявляється лояльність до правлячого режиму.

7. Хоча силові органи й не проводять масових репресій, все ж таки вони виконують функції каральних органів.
8. Існує безумовна покірність владі, в основі якої лежить не тільки насильство, але й офіційна ідеологія, яку поділяє більшість населення.
9. Існує жорстка централізація влади.
10. Діє безапеляційний командно-адміністративний метод управління всіма сферами суспільства, в тому числі й економікою.
11. Фактично обмежуються права національних меншин.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Функціонування політичної системи обумовлене наявністю відносин з іншими політичними системами. Кожна політична система має свої ознаки й характеристики, форми і типи. Для з'ясування того, як вони формуються, чим різняться або поєднуються, політологія ставить перед собою важливе завдання з вироблення класифікації, тобто типології політичних систем.

3. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВИ ЯК БАЗОВОГО ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

Особливості держави як політичного інституту (або, можна сказати, характерні риси держави):

[терміном “політичний інститут” позначають політичні установи з організованою структурою, централізованим управлінням, виконавчим апаратом]

А. Політико-правові особливості:

1. наявність особливої групи людей, яка здійснює верховну владу, делеговану їй певним класом, меншістю чи більшістю суспільства або захоплену насильницьким шляхом, і яка виконує функції управління загальними, спільними для всієї держави справами, це так звана публічна влада;
2. монополія на примус щодо населення у межах певної території в інтересах пануючої меншості чи більшості суспільства
3. право від імені суспільства здійснювати внутрішню і зовнішню політику;
4. виняткове право видавати закони та розпорядження, які є обов'язковими для всіх громадян, а також право на збирання податків, мита тощо;

Б. Соціально-політичні особливості:

- 5 наявність установ та організацій, які забезпечують загальні права людини та найголовніші соціально-політичні та правові цінності (право на життя, безпеку, свободу, розвиток особистості). А які права і право на закріплюються Конституцією України? Крім названих нами в другому розділі проголошуються: - право на повагу гідності; - право на особисту недоторканість; - право на захист свого життя і здоров'я і здоров'я інших людей від протиправних посягань; - право на недоторканість житла; - таємницю листування, телефонних розмов тощо; - право на невтручання в особисте і сімейне життя; - право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; - право на свободу світогляду і віросповідання, - право на свободу об'єднання у політичні партії; - право приватної власності та інші права;
- 6 наявність державної мови (однієї чи декількох);
- 7 наявність єдиного економічного і культурного простору;
- 8 наявність інституту громадянства, перш за все, як права і можливості людини брати участь у державних справах;
- 9 здатність бути суб'єктом світового співтовариства.

Це характерні риси держави, що відрізняють її від інших елементів політичної системи суспільства і визначають її специфіку. Звичайно, вони впливають на домінуючу роль держави в політичній системі суспільства. Та існують такі властивості держави, які безпосередньо зумовлюють те, що вона є центром, ядром політичної системи суспільства.

Держава як ядро, серцевина політичної системи суспільства:

(властивості держави, що зумовлюють її роль як базового інституту політичної системи суспільства)

- 1) Держава виступає офіційним представником усього населення суспільства чи якоїсь її частини.
- 2) Держава є уособленням суверенітету народу (нації), реалізує його право на самовизначення.
- 3) Держава забезпечує і захищає основні права і свободи своїх громадян, та людей, які знаходяться на її території.
- 4) Держава бере на себе обов'язок задовольнити загальнонаціональні потреби людей.
- 5) Держава встановлює правові норми, обов'язкові для всього населення.
- 6) Держава володіє суверенною владою, тобто верховною і самостійною, формально незалежно. Від будь-якої організації чи особи.

В сучасній літературі дається трояке розуміння поняття держави:

1) держава розуміється як організація великої суспільної групи, як союз людей. При цьому синонімами “держави” є слова “країна”, “народ”, “суспільство”, “вітчизна”;

2) держава розуміється як відносини політичної влади – сукупність зв’язків між громадянами і органами держави, між органами самої держави (наприклад: між партіями і урядом), між ними і політичними партіями тощо.

3) у вузькому розумінні слова держава ототожнюється з адміністративними (виконавчо-розпорядними органами) і з системою правових норм, на основі яких вони функціонують.

Для більш глибокого розуміння такого складного явища як держава, її сутності можна звернутись до основних теорій походження держави.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Для більш глибокого розуміння такого складного явища як держава, її сутності можна звернутись до основних теорій походження держави. В процесі дослідження держави і її сутності має відбуватися взаємодоповнення і взаємопроникнення інституціонального і соціально-політичного підходів до держави. Держава – це суспільний механізм, який відображає, захищає інтереси людей певної території і інституціонально регулює взаємовідносини між ними.

4. СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ, СТРУКТУРА ДЕРЖАВИ. ПОНЯТТЯ ФОРМИ ДЕРЖАВИ

Суть держави виявляється в її функціях як основних напрямках її діяльності. Тобто сутність держави розкривається в конкретному змісті її функцій, методах, способах і формах їх здійснення, а також формі самої держави.

Функції держави – це її зобов’язання, коло діяльності, призначення, роль в найбільш концептованій, узагальненій формі.

Виділяються внутрішні і зовнішні функції.

Внутрішні функції:

1. політична;
2. правова;
3. організаторська;
4. економічна;
5. соціальна;
6. освітня;
7. культурно-виховна;
8. охоронна, як охорона і захист в середині країни державно-конституційного ладу, законності та правопорядку;
9. екологічна.

Зовнішні функції:

1. оборонна;

2. співробітництво з іншими державами і різних сферах;
3. дипломатична;
4. торгово-економічна;
5. участь в різного роду блоках, союзах (НАТО, ЄС, СНД і т.п.).

Структура держави.

Основними елементами держави традиційно вважаються:

1. територія;
2. населення;
3. влада.

Однак сьогодні важко уявити державу, сучасну державу, абстрагуючись від людських спільнот, товариств, організацій, що об'єднуються державою чи існують в державі і впливають на її розвиток. Розуміння держави неможливо без розгляду її як єдиного економічного простору, неможливо без аналізу культурного та інформаційного середовища. Кожна держава має свою правлячу еліту, своє видиме чи тіньове керівництво.

От чому до основних елементів держави ряд авторів відносять її

4. правові та
5. економічні засади (основи). Слід вказати хоча б на те, що без відповідних нормативного порядку та економічного комплексу не буває і самостійної суверенної держави.
6. В структуру держави включається і інститут державної адміністрації (апарат управління – бюрократія, чиновники, - що не повністю співпадає з апаратом публічної влади).
7. Частина системи комунікацій, безпосередньо використовуваних в органах влади та управління.
8. Особливо слід виділити такі структурні елементи держави як органи охорони правопорядку, державну безпеку, збройні сили.

Кожна держав має бути певним чином організована, побудована, сформована. Здійснення її влади відбувається певними способами, методами.

Спосіб (чи порядок) організації і здійснення державної влади отримав назву “форма держави”.

Основними елементами форми держави є :

- державне управління чи форма правління, як спосіб організації вищої державної влади;
- державний устрій (форма державного строю) – спосіб поділу держави на певні складові частини та розподіл влади між державою та цими частинами;
- державний режим – це спосіб здійснення державної влади певними методами та засобами на основі певних принципів та характеру взаємовідносин між владою, суспільством, особою.

Форми правління. Історично склалися дві основні форми:

- монархія, де вища державна влада здійснюється однією особою і передається у спадок. Вона буває абсолютною і конституційною;

- республіка – вища державна влада здійснюється виборним колегіальним органом, який обирається населенням на певний строк. Існують
  - президентська республіка (США, Аргентина, Швейцарія та ін.);
  - президентсько-парламентська (Україна, Франція, Фінляндія);
  - парламентсько-президентська (Італія, ФРН, Індія);
  - парламентська республіка.

Державний устрій. Його основними видами є:

- унітарна держава (Україна, Італія, Франція);
- федеративна держава (Росія, США, ФРН, Індія);
- конфедерація.

Існують такі різновиди державного режиму, як:

- демократичний;
- тоталітарний;
- авторитарний.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Держава є одним із найважливіших інститутів суспільства, центральним елементом його політичної системи. Тому, одним із найважливіших завдань політології є аналіз розвитку її сутнісних рис, структури, соціальної ролі здійснюваних нею функцій, форм державного правління й державного устрою, принципів міждержавної політики.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Таким чином, поняття політичної системи суспільства посідає одне з центральних місць в політичній науці, оскільки й сама політична система відіграє надзвичайну роль в суспільстві. Вона є складним, багатогранним інституціональним механізмом політики, що може викликати іноваційність у суспільстві чи його застій або деградацію. Проте політична система суспільства під дією різних чинників також може змінюватися. Нинішні глибокі зміни матеріального й духовного життя всього людства ведуть до утворення нового типу політичної системи – суспільства з більш гуманними та наповненими більшою свободою відносинами між державою і громадянами, з громадським контролем за владою та політичним життям в цілому, діючими демократичними правовими нормами та принципами. Ці та інші аспекти функціонування політичної системи суспільства розкриваються за допомогою різних понять, зокрема держави, громадянського суспільства, правової держави.

Держава є основним компонентом політичної системи суспільства і відіграє в ній особливу роль. Саме держава виступає основним носієм політичної влади та головним знаряддям реалізації інтересів соціальних груп, головним суб'єктом і одночасно головним об'єктом політичної діяльності й політичних відносин у суспільстві.

За нинішніх умов розвитку людства державі не знайдено адекватного замітника. Що ж до проблеми майбутнього держави, то існують думки, що вона не є вічним явищем, оскільки продуктивні сили вже в наш час переростають державні кордони. За відмирання держави виступають транснаціональні монополії. На користь прагнень до спільності народів і країн свідчать численні перспективні тенденції в сучасному світі: міжнародна правова діяльність, демократизація держав, формування об'єднань держав і міжнародних організацій тощо.

В цілому, історичний досвід свідчить, що державна форма організації суспільства буде дедалі більшою мірою ставати перехідною формою до недержавної, а діяльність державних органів набуватиме неполітичного характеру, відтак поступово відпаде потреба в самій державі як особливому політичному інституті. На сьогодні такі тенденції уже яскраво виражаються у процесах формування та розвитку громадянського суспільства й правової держави. Проте, для цього знадобиться ще багато часу. Отже, ще довго для більшості людства актуальними будуть завдання зміцнення і розвитку власної держави, як базового інституту політичної системи суспільства. Для більш повного пізнання останньої необхідне поглиблене вивчення кожного з її елементів, їх взаємозв'язків та взаємодій, що й буде здійснюватись в наступних лекціях.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Головне завдання у вивченні цієї теми полягає в тому, щоб розкрити сутність держави як політичного інституту та з'ясувати її місце та роль у політичній системі суспільства.

Системний підхід при вивченні цього матеріалу, крім усього іншого, надає можливість, з одного боку, з'ясувати ті властивості держави, яких вона набуває як частина політичної системи, а з іншого – зрозуміти вплив держави на функціонування інших політичних інститутів.